

DOBROVITS MIHÁLY

A SZENT GYÖRGY TÉRI TÖRÖK TALPASTÁL
FELIRATAI ÉS ÉRTELMEZÉSÜK

Az itt bemutatandó talpastálat először 2000-ben mutatta meg nekem Nyékhelyi Dóra. Még abban az évben előadást tartottunk róla a Nemzeti Múzeum török kori régészeti konferenciáján, azonban személyes okok következtében akkor el kellett álljak e csodálatos lelet további feldolgozásától. A hozzám eljuttatott jegyzetei szerint a tálat megvizsgálta Prof. Dr. Hakki Önkál török tudós is.

E talpastál szinte tökéletes párhuzamát Gerő Győző közölte még 1960-ban.¹

A talpastál belső oldalán valóban Korán idézet olvasható. Ez a jól ismert szöveg az úgynevezett *Áyatu l-kursī* (2:255). A kegyes iparos ezt kiegészítette az általában (a 9. kivételével) a Korán-szúrák elején álló *basmala* formulával, illetve a végéhez hozzácsapott egy jól ismert arab szállóigét valamint kétszer megismételve egy arab-perzsa áldó formulát. A Korán szöveg a talpastál tördelésében a következő:

1. بِسْمِ اللَّهِ
2. الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
3. اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا
4. هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا
5. تَأْخُذُهُ سَنَةٌ وَ
6. لَا نَوْمَ لَهُ مَا فِي
7. [السَّمَوَاتِ وَمَا فِي] الْأَرْضِ
8. مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ
9. عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ
10. [يَعْلَمُ مَا] بَيْنَ أَيْدِيهِمْ
11. وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا
12. يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ
13. مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا
14. شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ
15. السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ

¹ GERŐ 1960. 45-51.

16. وَلَا يُوَدُّهُ حِفْظُهُمَا
17. وَهُوَ الْعَلِيُّ
18. الْعَظِيمُ
19. وَلَا حَوْلَ [و] لَا قُوَّةَ [ة]
20. إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ
21. الْعَظِيمِ
22. مَبَارَاكُ بَاد
23. مَبَارَاكُ بَاد

„Allah a könyörtelen és irgalmas nevében.”

„Allah – rajta kívül nincs más isten – az élő, a magában-létező. Nem vesz rajta erőt szendergés sem álom. Övé minden, ami az egekben és a földön van. Vajon [az égi lények között] ki az, aki engedélye nélkül közbenjárhatna nála [a Feltámadás Napján]? Tudja azt, ami előtte van, és azt, ami mögötte van. Ők azonban nem fognak fel semmit az ő tudásából, kivéve azt, amit akar. Trónusa átöleli az egeket és a földet. Megőrzésük nem görnyeszt meg őt. Ő magasztos és hatalmas.” (Simon Róbert fordítása)

Nincs hatalom és nincs erő a magasztos és hatalmas Allahén kívül.²

Áldott legyen! Áldott legyen!

Ami a Korán idézetet illeti, megfigyelhető, hogy azt a kéziratokban szokásos magánhangzójelek nélkül írták, s a szöveg írója több helyütt még hibázott is a szövegben.

تَخَذَهُ

Ezt olvashatjuk ahelyett, hogy

تَأْخُذَهُ

ta' *huduhū* elragadja Őt [a szendergés].

² Ezt a szállóigét Allah jelzőinek („magasztos és hatalmas”) elhagyásával „there is no power and no strength save in God” fordítással közli: Wehr 1980. p. 217.

إلا بأذن „engedelemmel”

Ezt olvashatjuk ahelyett, hogy

إلا بإذنه „engedelmével”

A talpastál külső oldalán négy, egymással összefüggésben nem lévő szöveg található. Ezek közül az egyik kisebb, a tál peremével párhamosan haladó betűcsoport világosan egy név *‘Abdu Cabbâr ‘âlim*

عبدجبار عالم

Kérdés azonban, hogy ez kinek a neve.

Ezen kívül három, egymással össze nem függő, s meglehetősen nehezen értelmezhető török versrészlet található. Ezeket az alábbi formában olvashatjuk:

ديدم دلبر ندر حالن

ديدي الحمد لله

dedim dilber³ nedir hâlin

dedi elhamdüillâh

Fordítása:

Mondtam: „Hogy vagy kedves?”

Mondta: „Allahnak legyen hála!”

هر بيچاره النده

دليلدر بوني يازان

اوقيانون قوليدر

her biçâre[nin] elinde

delildir bunı yazan

okuyanunun kavolidir⁴

Fordítása:

Minden szerencsétlen kezében

bizonyíték ki ezt írta,

az olvasó szava ez.

A vers logikája megkívánna még egy negyedik, lezáró sort, de az hiányzik.

A harmadik vers, amelybe belelóg a talpastál pereméből kitört darab, gyakorlatilag olvashatatlan és értelmezhetetlen. A törés végénél világosan kivehető ez *vav* (و) és egy *nun* (ن) betű. Ezek előtt pedig egy megsemmisült betűhöz tartozó diakritikus pont látható. Tekintve, hogy az előző versben hasonlóan írták az *okuyanun* (‘olvasónak, olvasóé’) szót, így itt is megkísérelhetünk egy *-nun* rekonstrukciót adni. Ennek értelmezésére később visszatérünk. Az ezt követő szó nyomai kivehetőek, de olvashatatlanok és értelmezhetetlenek. A vers második sora szintén egy töredékes *-sin* betűcsoporttal kezdődik. Ezt követi egy, a harmadik sorba is áthúzódó arab eredetű kifejezés: *estagfir ullâh* (‘kérd Allah bocsánatát!’).

.....

سين ديدي استغفر

الله....

E töredékből csak ennyi fordítható:

Mondta: „Kérek Allah bocsánatát!”

Ezt a kifejezést akkor illik használni, ha valaki netán túlzott dicséretét kívánjuk udvariasan megköszönni, mondván, hogy e dicséret csak Allahot illetheti. Ebből illetve a *dedi* (mondta) bevezető formulából sejthető, hogy ez is, akárcsak az első verspár a török költészetből jól ismert szerelmi párbeszéd lehetett.

E versek nem tarthatnának igényt semmilyen különösebb figyelemre, hacsak nem tekintünk egy olyan, a szövegekben két helyen is előforduló helyesírási anomáliát, amely a török írásbeliség történetében jószerivel egyedüli kivételnek számít, azonban jól mutatja a török nyelv korabeli állapotát, s ezzel darabunk datálásához is segítséget nyújthat.

A szöveget leíró személy a *hâlin* (‘állapotod’) és az *okuyanun* (‘olvasónak, ‘olvasóé’) szavak ragjait az arab írás *nun* betűjével írta, ahelyett, hogy e ragok régebbi, nazális *en-*nel való ejtésére (I) utaló *kef* (ك) betűt használta volna. Márpedig, ha a nazális *n* a török fonetikából el is tűnt, a helyesírás egészen a kemáli írásreformig megtartotta. A szövegben mindezek ellenére ezt láthatjuk (1. kép):

حالن

hâlin, ehelyett, hogy

حالك

illetve

اوقيانون

okuyanun, ehelyett, hogy

اوقيانونك

³ Prof. Dr. Hakki Önkâl olvasatában *dîlin*. Ilyen szó a török nyelvben nincs. A szövegben ugyanakkor világosan kivehető az arab írás *be* betűjének egy alsó diakritikus pontja, s a *re* (ر) balra alulra elhúzott szára, amely benyúl a *nedir* (mi az?) szókezdő *nun*-ja alá. Valószínűleg e betű felső diakritikus pontja lehetett e tévedés oka. A szöveg írója egyébként az *i/i* illetve *y* hangértékben használt arab *ya* (ي) betű két alsó diakritikus pontját minden esetben kitétte.

⁴ Prof. Dr. Hakki Önkâl olvasatában *dîliyle* (‘nyelvével’ illetve ‘szívével’), és *kavliyle* (‘szavával’). Ugyanakkor a szövegi *he* jobbra visszakanyarodó vonala helyett mindkét esetben kivehető egy elkapkodva írt *dal*-lal összéérő *re* betű balra lefelé elhúzó vonala.

Ez az írásképp annyira szokatlan, hogy az olvasó első pillantásra nem is akar hinni a szemének. Emendálási lehetőségünk azonban nincs, lévén, hogy az írás készítője minden esetben kitétte a *nun* (ن) felső diakritikus pontját, valamint *nun* betű szövégi illetve önálló alakjaihoz valamelyest hasonló *ya* (ي) betű két alsó diakritikus pontját, az arab hagyományt követve, azokban az esetekben is kitétte, amelyek esetén a török helyesírás szerint azt elhagyták, nevezetesen annak szövégi és önálló alakjaiban. Ezt világosan láthatjuk a *bun* ('ezt', mai alakjában *bunu*) és a *dedi* ('mondta') szavak esetén (ld. NYÉKHELYI 9. kép 1-2, jelen kötet).

E jelenség magyarázatául aligha szolgálhat az, hogy írnokunk annyira vallásos és annyira jómódú lett volna, hogy tanulmányait a birodalom arab nyelvű tartományaiban végezte. Különösen, hogy a Korán szövegében is hibát ejtett. Sokkalta valószínűbb, hogy Evliya Çelebi azon megjegyzésében kereshetjük ennek okát, amely szerint Buda lakói bosnyákok, akik jól tudnak magyarul, de a török nyelvet bizony sajátosan beszélik.⁵ Magyarán, arra gondolhatunk, hogy szerzőnk a Korán-iskolában eltöltött tanulmányai során szépen megtanulhatott ugyan írni, de nem rendelkezett magasabb műveltséggel, a helyesírás szabályai helyett a hallására támaszkodott. Ezzel viszont nagy segítségünkre van a tárgy datálását illetően.

Ami a nazális *n* hangnak a beszélt török nyelvből való eltűnését illeti, azt éppen a 17. század második felére szokás tenni. Így például, Balassi török bejtjeinek latin betűs szövegeiben még magától értetődően ezt olvashatjuk:

Alem chiczezi dereriseng bir g'üle degmez

„Ez széles világon mennyi virág vagyon mindaz nem ér égi rózsát”
vagy éppen

I'ne ebrulereng kurmis tiemanj

„Ismet felvetette szemöldökébe szép szemének idegét”

Ezekben az idézetekben a *dereriszeng* és az *ebrulereng* alakok jól mutatják a nazális *n* meglétét. Mai alakjuk *derer isen* illetve *ebrularin* lenne.

Balassi további adatainak felsorolását nyugodtan mellőzhetjük, lévén, hogy e szabály alól nála nem láthatunk kivételt.

A 17. század harmadik negyedéből, 1668-ból és 1672-ből azonban két olyan nagy tömegű, didaktikus céllal íródott, latin betűs, magyarországi szövegemlékkel rendelkezünk, amelyek világosan mutatják e

változás végbemenését. Illésházy Miklós (1653–1723) *Dictionarium turcico-latinum* című munkája 1668-ban, Bécsben keletkezett, napvilágot azonban csak két évszázaddal később, Németh Gyula jóvoltából láthattott.⁶ Harsányi Nagy Jakab (1615–1677 után) *Colloquia Familiaria Turcico-Latina* című munkája 1672-ben jelent meg a brandenburgi Köllnben, jelenleg Hazai György feldolgozásából ismerjük.⁷

Illésházy Miklós adataiból világossá válik, hogy a szerző a grammatikai paradigmák esetén még nazális *n*-nek, azaz *-ing* és *-ung* formában írta a genitívusz ragjait.⁸ Más esetekben azonban a *-(n)un* és a *-(n)on* formákat használta.⁹ Németh szerint Illésházy munkájában a személyes névmások ragozása a legeltérőbb. Párhuzamosan használja a *baga* ('nekem' < *baŋa*, a mai irodalmi nyelv szerint *ban*), a *szana* ('neked' < *saŋa*, mai irodalmi *sana*) és az *onga* és *ona* ('neki' < *aŋa*, mai irodalmi *ona*) alakokat.¹⁰ Álljon most itt néhány Illésházy munkájából kiragadott példa, Németh Gyula átírásában, zárójelben Németh kiadásának lapszámaival:

var-dur sizun ile bir şey suileme

„Es gibt etwas mit Ihnen zu besprechen.”
(p. 31).

mumç' in deil-dur ban(n)a erçen kalkma

„Für mich ist es unmöglich, früh aufzustehen.”
(p. 32).

iç'erum sizun sãgloğone, sizun merametünüze

„Ich trinke auf eure Gesundheit wegen euren Güte.” (p. 53). Ugyanakkor még megtalálhatók nála olyan formák, mint például az *elimlering* (der Wissenschaften') *akrabungh* (des Skorpions), *hazanung* (der Tugend').

Teljesen más a helyzet Harsányi Nagy Jakab munkájával. Az ő példái ebben a tekintetben szinte kivétel nélkül a mai irodalmi ejtést követik. Példáinkat hazai kiadásának oldalszámai szerint idézzük:

Emma kim Tangrie karşı kor (geliür)?

At, quis ausit Deo reluctari. „Aber wer kannt sich Gott widersetzen?” (pp. 36–37).

Ezzel az egy esettel szemben másutt az alábbiakat láthatjuk:

Enşonra neje varur ortalik, Quid tandem fiet? „Wohin führt letzten Endes die Welt?”

Konak Allahundur. Hospitium Dei est. „Die Herberge ist Gottes.” (p. 66).

⁶ NÉMETH 1970.

⁷ HAZAI 1978.

⁸ NÉMETH 1970. 19.

⁹ „Das Genitivsuffix ist nach den Rud[imenta] -ing und -ung (77. ff., 80.), in den anderen Teilen -(n)un, -(n)on.”, Németh: Die türkische Sprache, p. 20.

¹⁰ Németh: Die türkische Sprache, p. 20.

⁵ KARÁCSON 1904. p. 252.

*Bana şarabun eifşini verşinler. Mihi optimumum affe-
retur vinum. „Mir möge man guten Wein geben.”*
(p. 68).

Adatainkból kiviláglik tehát, hogy a talpastál
török feliratai egy olyan nyelvi sajátosságot mutat-

nak, amelyek a 17. század harmadik harmadában
váltak a török beszélt nyelvre jellemzőkké. Ez pedig
nagy meglepetés egy olyan tárgy esetén, amelynek
szinte pontos esztergomi analogonját éppen az
ünnepeelt datálta a 16. század második felére.

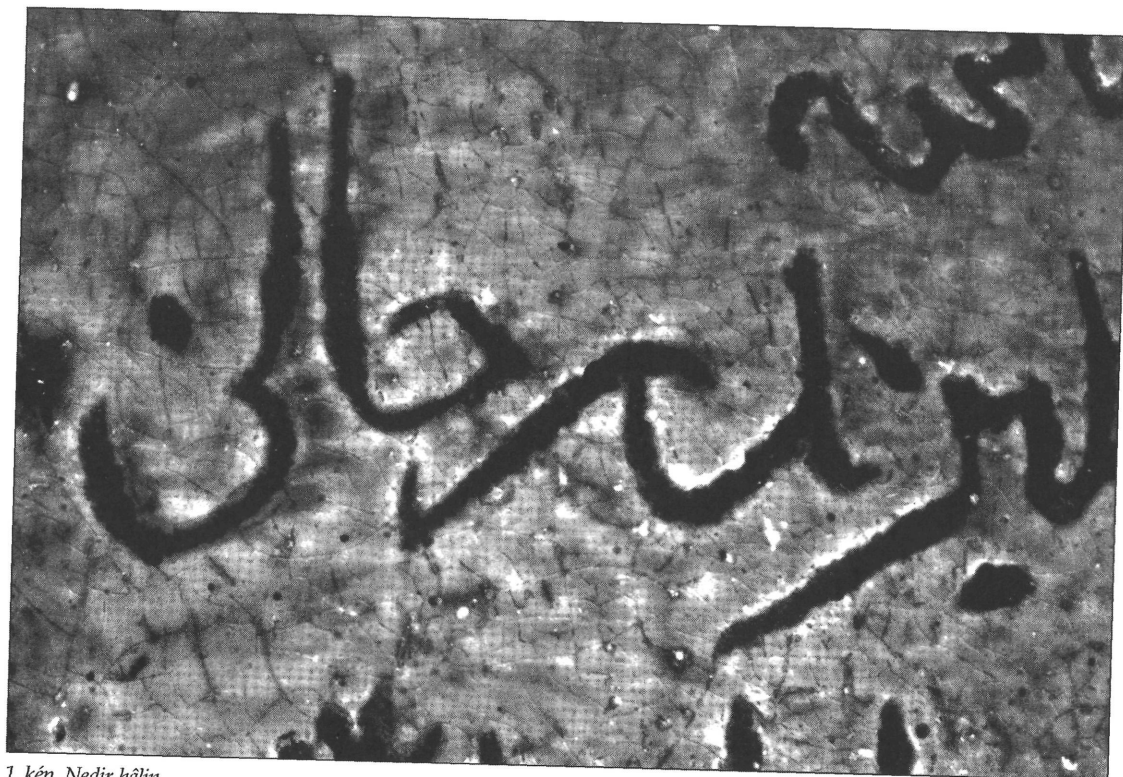
IRODALOMJEGYZÉK

GERŐ 1960	GERŐ Győző: Arab nyelvű feliratos emlékek Esztergomból. Esztergom Évtapjai 1. (1960), p. 45–51.
NÉMETH 1970	NÉMETH, J.: Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehntem Jahrhundert. Bp., 1970. (Bibliotheca Orientalis Hungarica 13.)
HAZAI 1978	HAZAI, G.: Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert. Untersuchungen an dem Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsány. Bp., 1978. (Bibliotheca Orientalis Hungarica 17.)
KARÁCSON 1904	KARÁCSON Imre: Evlia Cselebi török világotató magyarországi utazásai 1660–1664. Bp., 1904.
WEHR 1980	WEHR, H.: A Dictionary of Modern Written Arabic, Edited by J. Milton Cowan, Beirut-London, 1980.

THE INSCRIPTIONS OF THE TURKISH FOOTED-BOWL FROM
SZENT GYÖRGY TÉR AND THEIR INTERPRETATION

The Turkish footed bowl found during the excavations on the Szt. György tér has five inscriptions. Inside we can read the *Āyatu l-kursī* (*Qur'ān* 2:255) with a short addition. Outside we can read a name (*Abu Cabbar 'ālim*) and some verses in Turkish. The most interesting feature of these verses is that the Genitive is written not by *kāf* but by *nūn*. just like *حالن* (*hālin* 'your condition, your mood') instead of *حالك* or *اوقيانون* (*okuyanun* 'of the reader') instead of *اوقيانوك*. This feature is very unusual. It must

be connected with the disappearing of the nasal *n* from the colloquial Turkish during the second half of the 17th century. This feature also shows that the writer of the text could not be a literate Turk, but rather a Bosnian from Buda who was weak in Turkish literacy. It is also very interesting fact, that a complete parallel of this footed bowl was discovered by Gy. Gerő from Esztergom-Szenttamáshegy from a workshop what ceased to work on the end of the 16th century.

1. kép. Nedir hâlin.